

PREVALENCE RIZIKOVÝCH FAKTORŮ SRDEČNĚ-CÉVNÍCH ONEMOCNĚNÍ V ČESKU Z POHLEDU DEMOGRAFICKÝCH CHARAKTERISTIK – VYBRANÉ VÝSLEDKY STUDIE EHES

Michala Lustigová^{1),2)} – Naděžda Čapková¹⁾

Údaje o zdravotním stavu populace a výskytu rizikových faktorů jsou nezbytné pro vznik efektivních preventivních programů a pro tvorbu zdravotních politik a strategií. Data dostupná z rutinních zdravotních statistik však poskytují pouze informace o osobách s již diagnostikovaným/rozpoznaným onemocněním. Pro hodnocení zdravotního stavu celé populace jsou tak nezbytné celopopulační studie (výběrová šetření), které zahrnují i „zdravou“ část populace. Takové šetření proběhlo v Česku v roce 2014. Jednalo se o **Evropské výběrové šetření zdravotního stavu obyvatelstva**³⁾, které zahrnovalo jak dotazníkové šetření EHIS (European Health Interview Survey), tak následné lékařské vyšetření EHES (European Health Examination Survey). Cílem obou šetření bylo přinést aktuální informace o zdravotním stavu populace a jeho determinantách. Hlavním metodikem a koordinátorem šetření EHIS v Česku byl Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR (ÚZIS ČR), Státní zdravotní ústav (SZÚ) pak koordinoval, metodicky zajistil a realizoval šetření EHES.

Lékařské vyšetření EHES bylo zaměřené zejména na rizikové faktory nemocí oběhové soustavy. V posledních 25 letech došlo k výrazným změnám v epidemiologickém profilu české populace; enormní pokles intenzity úmrtnosti vedl k nárůstu naděje dožití při narození. Přesto, že více jak polovina tohoto ná-

růstu byla zapříčiněna poklesem intenzity úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy, nelze kardiovaskulární zdraví české populace hodnotit jako dobré/příznivé. Přitom kardiovaskulární zdraví je klíčovou komponentou dalšího zlepšování úrovně zdravotního stavu.

Řada rizikových faktorů srdečně-cévních onemocnění může být identifikována pouze na základě klinických a biochemických vyšetření. Zatímco dotazníkové šetření zdravotního stavu (EHIS) sleduje výskyt zdravotně rizikového chování (nevhodné stravovací návyky, kouření, nadměrná konzumace alkoholu a nedostatečná fyzická aktivita) na základě odpovědí samotných respondentů, lékařské vyšetření (EHES) umožňuje charakterizovat populaci z hlediska prevalence měřitelných rizikových faktorů (zvýšený krevní tlak, vyšší hladina cholesterolu v krvi, vyšší hladina cukru v krvi a nadváha – indikátory hypertenze, dyslipidémie a diabetu). Lékařská vyšetření krom samotného zmapování epidemiologické situace v populaci, umožňují včasnou identifikaci zdravotních rizik, mohou odhalit rizikové faktory a známky počínajícího onemocnění zejména u jedinců, kteří svůj zdravotní stav neznají. Ve finále mohou vést k odhalení tzv. skryté nemocnosti, které dotazníkové šetření ani rutinní statistika neumožňuje.

Cílem tohoto přehledového článku je prezentovat výsledky lékařského vyšetření (prevalence rizikových faktorů pro vznik nemocí srdce a cév v populaci) z pohledu hlavních sociodemografických charakteristik – pohlaví, věku a dosažené úrovně vzdělání.

1) Státní zdravotní ústav.

2) Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova.

3) Bližší informace o metodice a realizaci šetření EHIS v Česku lze nalézt na <http://www.uzis.cz/ehis/>, o šetření EHES potom na <http://www.szu.cz/ehes>.

Jedinci s nižším socioekonomickým statutem jsou více náchylní ke vzniku nemocí oběhové soustavy než osoby s vyšší socioekonomickou pozicí, tyto trendy jsou pak konzistentní i v případech většiny rizikových faktorů těchto nemocí.

Respondenti studie EHES ve věku 25–64 let byli pozváni k lékařskému vyšetření, které zahrnovalo antropometrická měření, měření krevního tlaku a odběr krve s následnou analýzou vybraných parametrů – celkového cholesterolu, HDL-cholesterolu a glykovaného hemoglobinu HbA1c. V rámci EHES bylo vyšetřeno 1 220 respondentů (response 32%). Výsledky jsou uváděny v relativních četnostech (%), data jsou převážena na pohlaví, věk a vzdělání tak, že odpovídají sociodemografické struktuře české populace v roce šetření. Vzhledem k tomu, že vzdělanostní struktura se z hlediska věku liší, byly pomocí binární logistické regrese spočteny poměry šancí pro jednotlivé úrovně vzdělání a rizikové faktory s očištěním vlivu věku. Výstup logistické regrese – poměr šancí (OR – odds ratio) udává, o kolik je vyšší riziko prevalence sledovaného faktoru (prevalence vysokého krevního tlaku, diabetu, obezity a závažné abdominální obezity) u konkrétní skupiny než u referenční skupiny, kde OR=1. Modely byly testovány na 5% hladině významnosti.

Hypertenze (vysoký krevní tlak) je rizikový faktor, který výrazně přispívá ke vzniku onemocnění srdce a cév (infarktu myokardu, ischemické choroby srdeční či mozkové mrtvice), způsobuje selhání ledvin, periferní cévní onemocnění, poškození cév sítnice a zhoršení zraku. Hodnota krevního tlaku roste s věkem. Z hlediska pohlaví je do 45 let věku vyšší výskyt hypertenze mezi muži než ženami, ve věkové skupině 45–64 let je výskyt u obou pohlaví srovnatelný a ve věku nad 65 let je pak vyšší u žen než u mužů (*Sandberg a kol., 2002*).

Krevní tlak byl respondentům studie EHES měřen třikrát, pro analýzy byl použit průměr druhého a třetího měření. Hodnoty krevního tlaku byly následně rozděleny do čtyř kategorií tak, jak je vymezuje Evropská kardiologická společnost a Evropská společnost pro hypertenzi – optimální tlak, normální tlak, prehypertenze a hypertenze (viz příloha 1). Do kategorie hypertenze byly automaticky zařazeny osoby, které uvedly, že se léčí antihypertenzivy bez ohledu na výši krevního tlaku. Kardiovaskulární riziko nevzniká až při dosažení hodnot v kategorii hypertenze, ale narůstá již od hodnot krevního tlaku 115/75 mmHg (*Lewing-*

ton a kol., 2002). Pro hodnocení kardiovaskulárního zdraví populace je tak důležité neopomíjet zejména kategorii prehypertenze, tj. předstádium hypertenze. Pro hodnoty v pásmu prehypertenze lze již pozorovat dvojnásobné kardiovaskulární riziko v porovnání s optimálními hodnotami tlaku (*Stamler a kol., 2005*).

Ve studii EHES byla hypertenze zjištěna u 47 % mužů a 26 % žen a prehypertenze u 15 % mužů a 8 % žen. Rozdělení hodnot krevního tlaku v jednotlivých věkových skupinách mužů a žen dokládá graf 1. U mužů byla zjištěna vyšší prevalence hypertenze než u žen, a to ve všech věkových skupinách. Již ve věku 35–44 let měla polovina mužů naměřenou hypertenzi nebo prehypertenzi, ve starších věkových skupinách byl tento rizikový faktor zjištěn u ¾ z nich. U žen dochází k nárůstu hodnot krevního tlaku zejména v období po menopauze, více jak polovina žen má na rozdíl od mužů hypertenzi či prehypertenzi až ve věku 55–64 let. Graf 2 ukazuje rozložení hodnot krevního tlaku podle dosažené úrovně vzdělání jakožto indikátoru socioekonomické pozice. U mužů je výrazně méně hyperteniků mezi vysokoškoly než u mužů s nižším vzděláním. Prevalence hypertenze u žen klesá postupně s dosaženou úrovní vzdělání. Vyšší riziko hypertenze pro osoby s nižší úrovní vzdělání bylo potvrzeno i po adjustaci na věk. Riziko ale bylo statisticky významně vyšší pouze pro muže i ženy bez maturity v porovnání s vysokoškolsky vzdělanými respondenty (OR=1,74, resp. OR=1,81).

Diabetes mellitus 2. typu (2DM) je metabolické onemocnění charakteristické vysokou hladinou glukózy v krvi a poruchou metabolismu cukrů, tuků a bílkovin. Zvýšená hladina glukózy v krvi poškozuje cévní stěny, vyvolává zánět a podporuje aterosklerotický proces, který po čase může zapříčinit infarkt, cévní mozkovou příhodu, poškození ledvin, nervů, poškození až ztrátu zraku a infekce, které mohou vést až k amputaci končetin (*Čapková a kol., 2016*).

Riziko vzniku diabetu narůstá bez ohledu na životní styl s věkem a ve věku nad 80 let má hladinu cukru v krvi v normě pouze 30 % populace. Předpokládá se, že porucha metabolismu cukrů je součástí procesu stárnutí (*Nijpels, 2016*). Dříve byl diabetes (2DM) považován pouze za nemoc starších osob. Až v posledních 30 letech se s redukcí fyzické aktivity a narůstající prevalence nadváhy stále častěji objevuje i u mladších věkových skupin (*González, 2009*). Dopad

brzkého rozvoje diabetu (do 45 let věku) na další vývoj zdravotního stavu jedince je velice závažný – zvyšuje riziko předčasných vaskulárních komplikací, například riziko vzniku infarktu je až 14krát vyšší než u osob bez diabetu (Hiller, 2003). Muže a ženy postihuje diabetes stejnou měrou a případné rozdíly v prevalenci odráží případné rozdíly v životním stylu (sedavý způsob života, stravovací návyky) a v prevalenci abdominální obezity (Nijpels, 2016). Výskyt diabetu je také častější u osob s nižším socioekonomickým statutem s tím, že mediátorem je opět horší životní styl těchto osob. Předpokládá se, že úpravou životního stylu lze předejít až 80 % případů diabetu (2DM).

Pro screening diabetu byl v šetření EHES analyzován z žilní krve glykovaný hemoglobin (HbA1c), jehož hodnota poskytuje informaci o průměrné hladině cukru v krvi v posledních 2–3 měsících. Hodnoty HbA1c byly rozděleny (dle doporučení Americké diabetologické společnosti) na tři kategorie – na normu, prediabetes a diabetes⁴⁾. Respondenti, kteří uvedli, že jim byl diabetes diagnostikován, byli bez ohledu na hodnotu HbA1c zařazeni do kategorie diabetes. Prediabetes je předstupněm vývoje diabetu a je spojen s možným rozvojem cévních komplikací, stejných jako u diabetu a v případě neléčení či neupravení životního stylu vede do deseti let k rozvoji diabetu (Karen – Svačina, 2012).

Diabetes byl zjištěn u 8,6 % mužů a 5,7 % žen. Prediabetes potom u více jak 25 % respondentů (mužů i žen). Růst prevalence diabetu s věkem odráží graf 3, ve věkové skupině 45–54 let má více jak 40 % osob hodnoty HbA1c v kategorii diabetes a prediabetes, v nejstarší sledované věkové skupině 55–64 let potom do těchto rizikových kategorií spadá více jak polovina respondentů. Za velice nepříznivý z hlediska dalšího vývoje zdravotního stavu rizika lze hodnotit výskyt prediabetu a zejména diabetu již ve věkových skupinách do 45 let věku. Graf 4 prezentuje rozložení kategorií glykovaného hemoglobinu podle dosažené úrovně vzdělání u mužů a žen. Riziko vzniku diabetu podle dosažené úrovně vzdělání se u mužů statisticky

významně nelišilo, u žen riziko klesalo s rostoucí úrovní vzdělání s tím, že ženy bez maturity měly až 4krát vyšší riziko vzniku diabetu než vysokoškolačky (tab. 1).

Nadváha (preobezita a obezita) představuje jedno z nejvýznamnějších zdravotních rizik současného způsobu života. Je příčinou mnoha zdravotních problémů, včetně hypertenze, vysoké hladiny cholesterolu, diabetu, onemocnění srdce a cév a řady nádorových onemocnění. Přináší také rizika mechanická, jako je zatížení kloubů, páteře, problémy s chůzí a následné snížení soběstačnosti (Čapková a kol., 2016).

V rámci studie EHES byly u respondentů měřeny tři antropometrické ukazatele – výška, váha a obvod pasu. Na základě výšky a hmotnosti byl stanoven **Index tělesné hmotnosti** (dále **BMI** z anglického Body Mass Index), který je nejčastěji používaným ukazatelem pro hodnocení tělesné hmotnosti. Přestože se jedná o zjednodušený ukazatel z pohledu jedince⁵⁾ (nezohledňuje rozložení tuku v těle ani podíl svalové hmoty), pro populační hodnocení je plně dostačující. Zjištěné hodnoty BMI byly rozděleny podle definice Světové zdravotnické organizace (WHO) do kategorií norma a dvou kategorií nadváhy – preobezita a obezita⁶⁾. **Obvod pasu** byl použit jako ukazatel **abdominální obezity**, která je charakteristická hromaděním tuku v dutině břišní a je výrazně spojena s rizikem vzniku onemocnění srdce, cév a diabetu. Tento ukazatel je dnes považován za nejjednodušší metodu ke zjištění míry ohrožení srdečně-cévními a metabolickými onemocněními. Přednostní ukládání tělesného tuku v dutině břišní je posuzováno jako významnější riziko než stupeň nadváhy. Hodnoty obvodu pasu byly rozděleny do tří kategorií podle míry kardiovaskulárního rizika – na normu, zvýšené riziko (mírná abdominální obezita) a vysoké riziko (závažná abdominální obezita)⁷⁾. Nad hranicí normální hmotnosti se pohybovalo 64 % populace ve věku 25–64 let (73 % mužů a 55 % žen). Do kategorie obezita spadalo 29 % mužů a 25 % žen. Výskyt nadváhy rostl s věkem (graf 5), ve věkové

4) Kategorie glykovaného hemoglobinu HbA1c v mmol/mol (dospělí, nenačasně těhotné): norma 20–38 mmol/mol, prediabetes 39–47 mmol/mol, diabetes ≥ 48 mmol/mol.

5) BMI je definován jako podíl tělesné hmotnosti v kilogramech a druhé mocniny tělesné výšky v metrech ($BMI = \text{váha [kg]} / \text{výška}^2 [\text{m}^2]$).

6) Kategorie BMI – norma 18,5–24,9 kg/m², nadváha $\geq 25,0$ kg/m², preobezita 25,0–29,9 kg/m²; obezita $\geq 30,0$ kg/m².

7) Obvod pasu – zvýšené riziko (mírná abdominální obezita) 94–101 cm u mužů a 80–87 cm u žen; vysoké riziko (závažná abdominální obezita) ≥ 102 cm u mužů a ≥ 88 cm u žen.

skupině 55–64 let pak bylo pouze 15 % mužů a 21 % žen s normální vahou. Výskyt obezity hodnocené podle ukazatele BMI je u mužů a žen obdobný, muži mají ale vyšší výskyt preobezity než ženy. Zvýšené kardiovaskulární riziko plynoucí z abdominální obezity bylo zjištěno u 24 % mužů a 20 % žen, vysoké riziko pak u 36 % mužů a 44 % žen. Z pohledu závažné abdominální obezity jsou na tom hůře ženy než muži. Největší rozdíly lze pozorovat ve věkové skupině 55–64 let (graf 7); u žen mělo téměř 70 % závažnou abdominální obezitu, zatímco u mužů necelých 50 %. Z pohledu abdominální obezity (ukazatel obvodu pasu) dosahuje populace horších výsledků než z pohledu ukazatele BMI.

Vliv dosaženého stupně vzdělání na zdraví lze pozorovat i v případě obezity a abdominální obezity (graf 6 a 8). Riziko obezity bylo téměř 3krát vyšší pro muže bez vysokoškolského vzdělání než pro vysokoškoláky (OR=2,92 pro středoškoláky, OR=2,75 pro muže bez maturity). U žen bylo riziko 2krát vyšší pro ženy bez maturity v porovnání s vysokoškolačkami (OR=1,93), ale mezi ženami se středoškolským vzděláním s maturitou a vysokoškolačkami významný rozdíl zjištěn nebyl. Podobné výsledky lze pozorovat i u abdominální obezity; u mužů se výrazně odlišují

vysokoškoláci s nižším rizikem, u žen je hranicí pro pokles rizika maturita.

Šetření EHES ukázalo, že výskyt rizikových faktorů onemocnění srdce a cév je v české populaci stále enormní. Vysoká prevalence sledovaných rizikových faktorů v ekonomicky aktivním věku poukazuje na možné rezervy a potenciál v úrovni zdravotního stavu populace, jelikož **hodnocené rizikové faktory** (hodnota krevního tlaku, hladina cukru v krvi a nadváha) z velké části **odráží životní styl populace**, jako jsou nevhodné stravovací návyky, sedavý způsob života a nedostatečná fyzická aktivita.

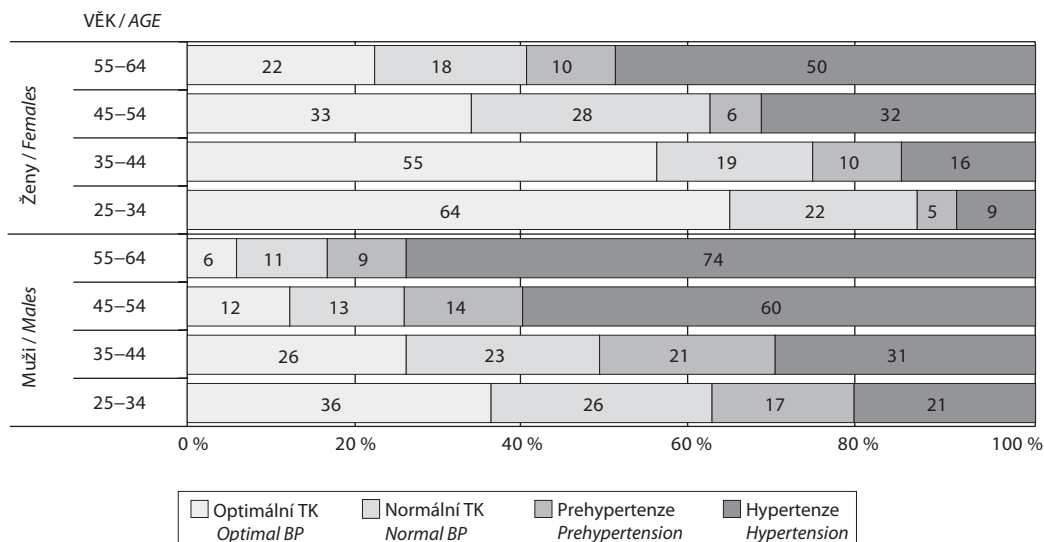
Rozdíly ve výskytu sledovaných rizikových faktorů podle dosažené úrovně vzdělání potom potvrdily všeobecně přijímané tvrzení, že **socioekonomické faktory jsou dnes významnou determinantou zdraví** (Marmot – Wilkinson, 2003). Mohou působit na životní styl a následně zdraví buď přímo nebo nepřímo, prostřednictvím hmotného/materiálního zabezpečení a psychosociálních faktorů. Osoby s vyšším vzděláním jsou také obecně vnímavější k informacím týkajících se zdraví a jsou častěji nositeli zdravějšího životního stylu než osoby s nižším vzděláním (Mackenbach, 2006).

Literatura:

- Čapková, N. – Lustigová, M. – Kratěnová, J. – Žejglicová, K. 2016. *Zdravotní stav české populace, výsledky studie EHES 2014*. Praha: SZÚ.
- González, E. – Johansson, S. – Wallander, M. – Rodríguez, L. 2009. Trends in the prevalence and incidence of diabetes in the UK: 1996–2005. *J Epidemiol Community Health*, 63, s. 332–336.
- Hillier, T. – Pedula, K. 2003. Complications in young adults with early-onset type 2 diabetes: losing the relative protection of youth. *Diabetes Care*, 26, s. 2999–3005.
- Karen, I. – Svačina, Š. a kol. 2012. *Doporučený diagnostický a terapeutický postup pro všeobecné praktické lékaře – Prediabetes*. SVL ČLS JEP 2012.
- Lewington, S. a kol. Prospective Studies Collaboration. 2002. Age-specific relevance of usual blood pressure to vascular mortality: a meta-analysis of individual data for one million adults in 61 prospective studies. *The Lancet*, 360, s. 1903–1913.
- Mackenbach, J. 2006. *Health Inequalities: Europe in Profile*. UK Presidency of the EU 2005.
- Marmot, M. – Wilkinson R. G. 2003. *Social determinants of health, The solid facts*. WHO.
- Nijpels, G. 2016. Epidemiology of type 2 diabetes [online]. *Diapedia 3104287123*, rev. no. 18. Dostupné z: <<http://dx.doi.org/10.14496/dia.3104287123.18>>.
- Sandberg, K. – Ji, H. 2012. Sex differences in primary hypertension. *Biology of Sex Differences*, 2012, 3:7. DOI: 10.1186/2042-6410-3-7.
- Stamler, J. – Neaton, J. D. – Garside, D. B. – Daviglius, M. L. 2005. Current status: six established major risk factors – and low risk. In Marmot M.G. – Elliott P. (eds.). *Coronary Heart Disease Epidemiology, from etiology to public health*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 32–70.

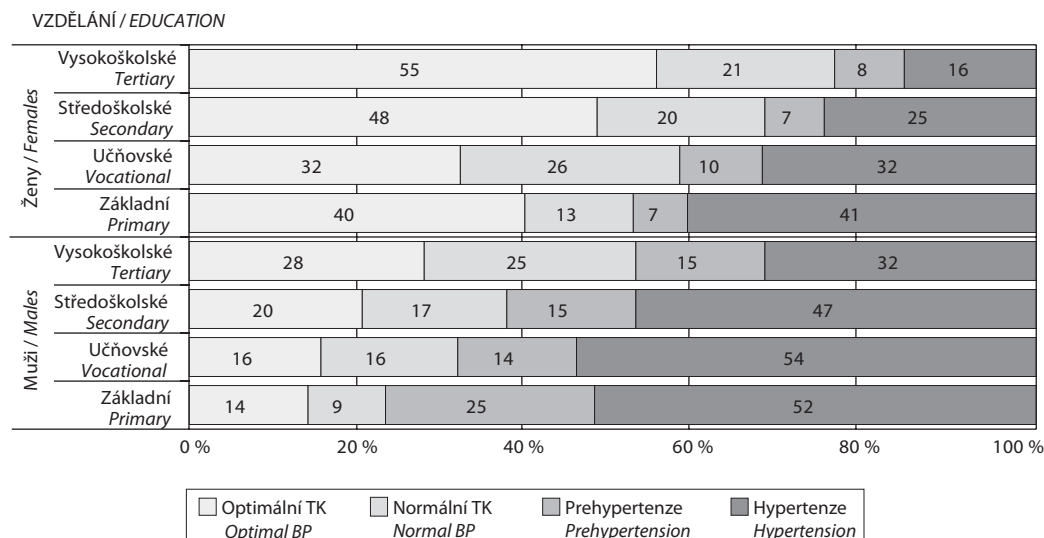
Graf 1: Rozložení kategorií krevního tlaku podle věku, muži, ženy, Česko, 2014

The distribution of blood pressure (BP) categories by age, males, females, Czechia, 2014

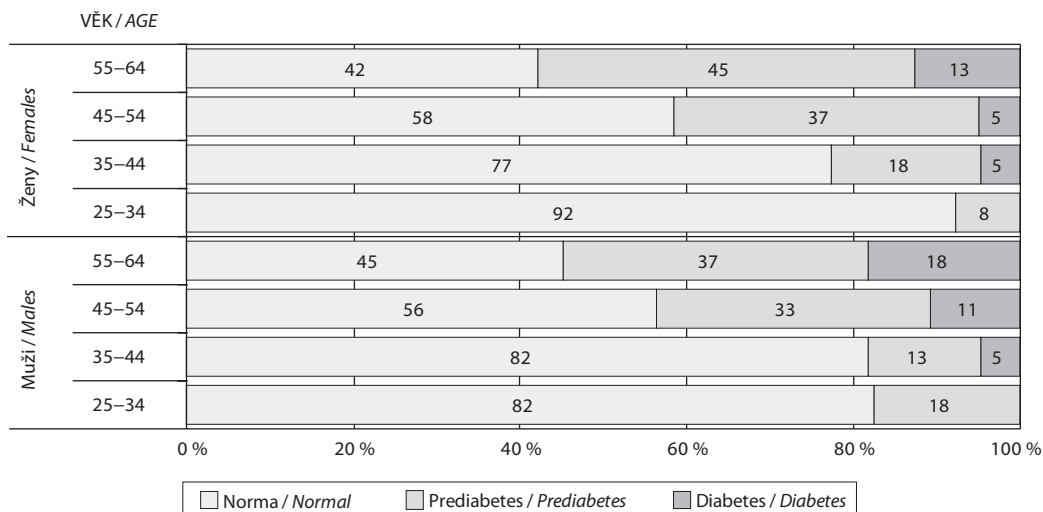
Graf 2: Rozložení kategorií krevního tlaku podle vzdělání a pohlaví, populace 25-64 let, Česko, 2014

The distribution of blood pressure (BP) categories by education and sex, population aged 25-64, Czechia, 2014

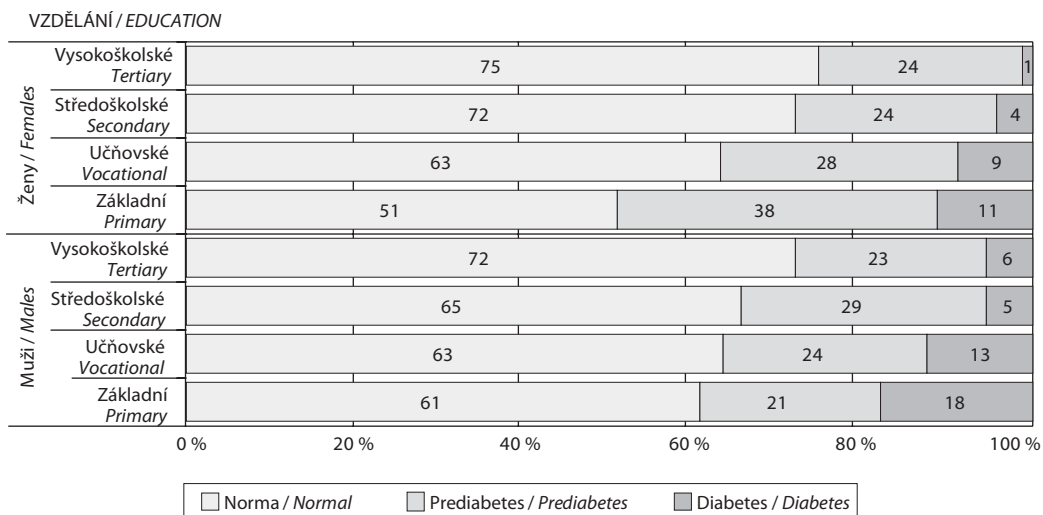

Graf 3: Rozložení kategorií glykovaného hemoglobinu (HbA1c) podle věku, muži, ženy, Česko, 2014

The distribution of glycosylated haemoglobin categories (HbA1c) by age, males, females, Czechia, 2014

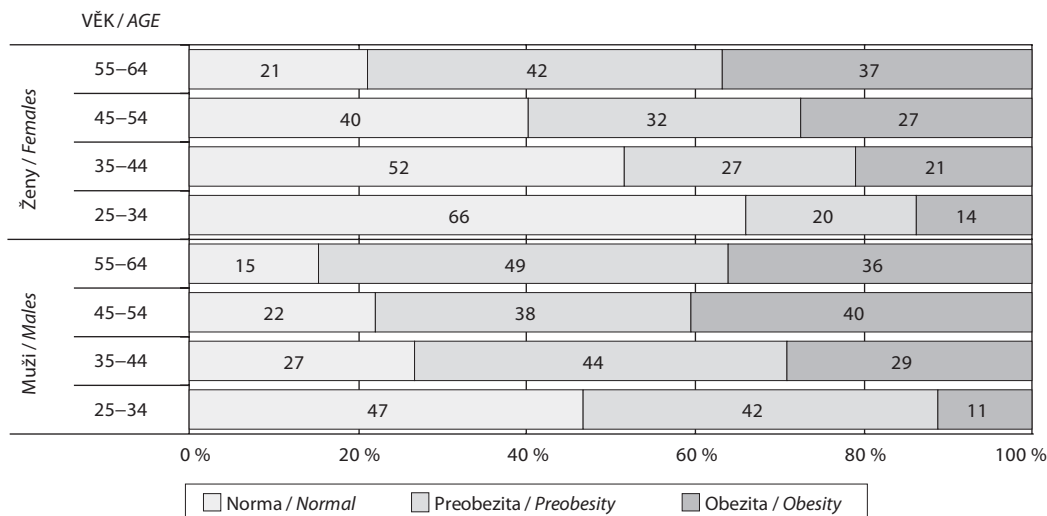
Graf 4: Rozložení kategorií glykovaného hemoglobinu (HbA1c) podle vzdělání a pohlaví, populace 25–64 let,

Česko, 2014 | The distribution of glycosylated haemoglobin categories (HbA1c) by education and sex, population aged 25–64, Czechia, 2014

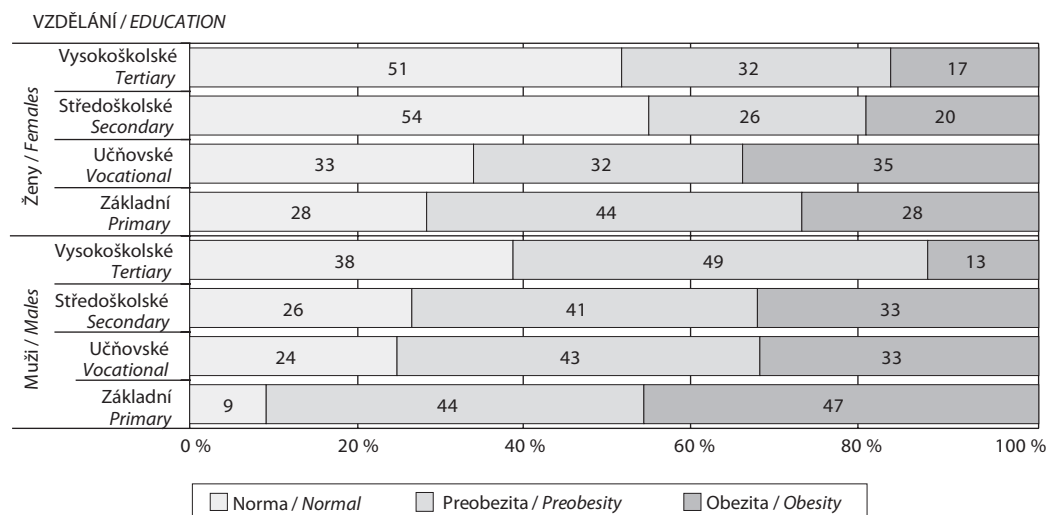

Graf 5: Rozložení kategorií indexu tělesné hmotnosti (BMI) podle věku, muži, ženy, Česko, 2014

The distribution of BMI categories by age, males, females, Czechia, 2014

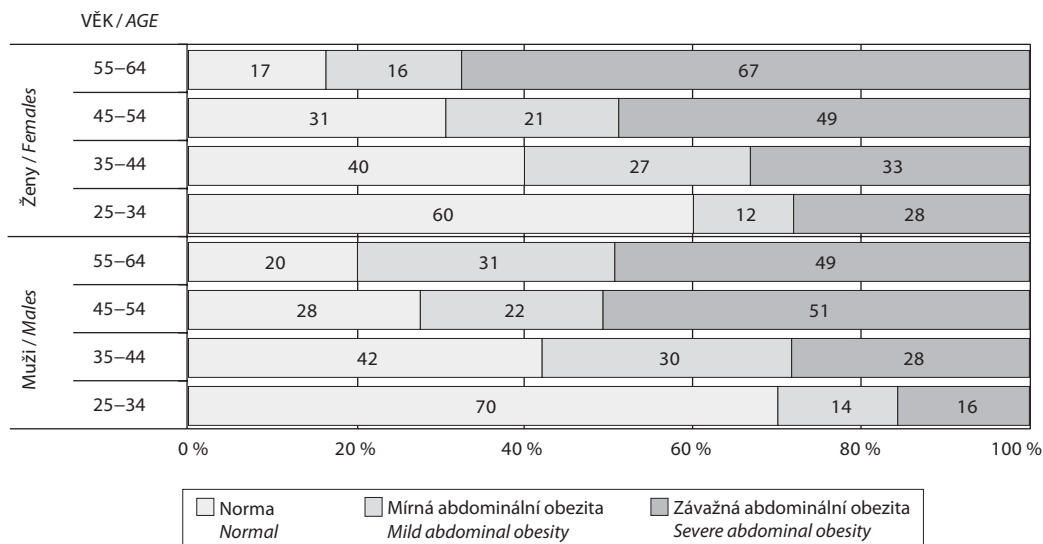

Graf 6: Rozložení kategorií indexu tělesné hmotnosti (BMI) podle vzdělání a pohlaví, populace 25-64 let, Česko, 2014 | The distribution of BMI categories by education and sex, population aged 25-64, Czechia, 2014

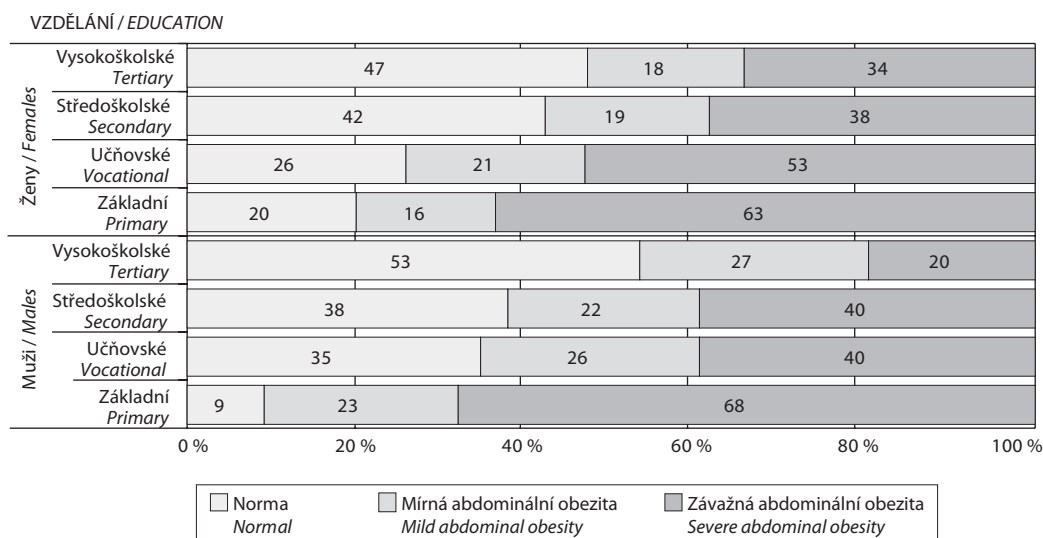

Graf 7: Rozložení kategorií obvodu pasu podle věku, muži, ženy, Česko, 2014

The distribution of waist circumference categories by age, males, females, Czechia, 2014

Graf 8: Rozložení kategorií obvodu pasu podle vzdělání a pohlaví, populace 25–64 let Česko, 2014

The distribution of waist circumference categories by education and sex, population aged 25–64, Czechia, 2014

**Tab. 1: Odhad vybraných zdravotních rizik podle dosaženého vzdělání
(výsledky logistické regrese po adjustaci na věk)**

Odds ratios for selected health risks by education (results of logistic regression, models adjusted for age)

Pohlaví Sex	Vzdělání Education	Riziko prevalence vysokého krevního tlaku / Risk of high blood pressure		Riziko prevalence diabetu Diabetes risk		Riziko prevalence obezity (BMI ≥ 30 kg/m ²) Obesity risk		Riziko závažné abdominální obezity Severe abdominal obesity risk	
		OR	p-hodnota p-value	OR	p-hodnota p-value	OR	p-hodnota p-value	OR	p-hodnota p-value
Muži Males	Základní a učňovské Primary and vocational	1,74	0,029	1,87	0,191	2,75	0,002	2,13	0,009
	Středoškolské Secondary	1,66	0,076	0,80	0,689	2,92	0,001	2,21	0,008
	Vysokoškolské Tertiary	1		1		1		1	
Ženy Females	Základní a učňovské Primary and vocational	1,81	0,032	4,11	0,023	1,93	0,009	1,83	0,006
	Středoškolské Secondary	1,32	0,285	2,33	0,189	1,08	0,742	1,08	0,720
	Vysokoškolské Tertiary	1		1		1		1	

**Příloha 1: Kategorie krevního tlaku podle Evropské kardiologické společnosti (ESC)
a Evropské společnosti pro hypertenzi (ESH)**

Categories of blood pressure according to the European Society of Cardiology and the European Society of Hypertension

Kategorie Category	Systolický krevní tlak (mmHg) Systolic blood pressure (mmHg)	Diastolický krevní tlak (mmHg) Diastolic blood pressure (mmHg)
Optimální tlak Optimal	<120	<80
Normální tlak Normal	120–129	80–84
Vysoký normální tlak (prehypertenze) Prehypertension	130–139	85–89
Hypertenze (vysoký krevní tlak) Hypertension	≥140	≥90